

Міністерство освіти і науки України
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
Лабораторія філологічних досліджень
Шуменський університет «Спископ косянтин преславський» (Болгарія)
Вища лінгвістична школа (м. Ченстохова, Польща)

МОВА. СВІДОМІСТЬ. КОНЦЕПТ

Збірник наукових праць

Випуск 8

Мелітополь
2018

УДК 81'1(08)
ББК 80
М 74

Затверджено Вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 7 від 24 червня 2010 р.).

Рецензенти:

Габідулліна А. Р., *д-р філол. наук, проф.*
Дербеньова Л. В., *д-р філол. наук, проф.*

Редакційна колегія:

Солоненко А. М., *д-р біол. наук, проф. (Україна); Білоусенко П. І.*, *д-р філол. наук, проф. (Україна); Коноваленко Т. В.*, *канд. пед. наук, доц. (Україна); Митяй З. О.*, *канд. філол. наук, доц. (Україна); Хомчак О. Г.*, *канд. філол. наук, доц. (Україна); Іванова Тотка Стоянова* *д-р філософії, проф. (Болгарія); Матеуш Донсаль*, *д-р філософії, проф., (Польща); Сімашко Т. В.*, *д-р філол. наук, проф. (Росія); Бахар Гюнеш*, *д-р філол. наук, проф. (Туреччина); Айдарбекова А. С.*, *канд. філол. наук, доц. (Казахстан)*

М 74 Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. статей / відп. ред. О. Г. Хомчак. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2018. – Вип. 8. – 157 с.

ISBN 978-617-7055-81-4

До збірника ввійшли наукові праці, присвячені актуальним питанням філології. Дослідники різних фахових рівнів ставлять і розв'язують проблеми широкого наукового діапазону. Основні положення статей були обговорені на VII Міжнародному науковому семінарі «Концептуальні проблеми функціонування мови в полікультурному просторі» (30 березня 2018 року) в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького.

Збірник призначений для фахівців і широкого кола читачів, що цікавляться актуальними проблемами філології.

Відповідальність за достовірність та оригінальність поданих матеріалів (фактів, цитат, прізвищ, імен, результатів досліджень тощо) покладається на авторів.

УДК 81'1(08)
ББК 80
© Хомчак О.Г., відп. ред., 2018

КОНЦЕПТИ-СИМВОЛИ ЯК ТЕКСТОТВІРНІ ДОМІНАНТИ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ Р. ІВАНИЧУКА

Художнє мислення Р. Іваничука з його „задушевністю, дзвінкою й прозорою кристалльністю” стилю, елегантністю вислову, сконцентрованістю фрази, що таїть, наче айсберг, вагомий підтекст”, [1, с. 43] стала об’єктом наукового зацікавлення таких учених, як С. Андрусів, Я. Гарасим, І. Денисюк, В. Дончик, М. Жулинський, М. Ільницький, М. Слабошпицький, В. Чумак, Г. Штонь. Важливі грані поетикальних особливостей прози означено в працях М. Беліченко, Н. Бічуї, А. Кричевого, Р. Кудлика, М. Ласло-Куцюк, О. Слоновьської, Р. Федоріва, А. Шевченка, В. Яворівського й ін. Певну увагу його історичній романістиці приділено такими сучасними науковцями, як В. Антофійчук, К. Каплюк, Л. Копейцева, С. Підпригора, С. Пушик та ін. Віддаючи належне авторитетним дослідникам, варто зауважити, що фахова рецепція філософського світовідчуття одного з видатних митців ХХ-XXI ст. під кутом зору сучасного літературознавства є доречною, що й становить актуальність нашого дослідження.

Завданням наукової розвідки є окреслення домінантних концептів-символів та форм їх художнього вираження, з’ясування авторської концептології на матеріалі романів Р. Іваничука „Мальви”, „Вогненні стовпи”.

В епічних творах Р. Іваничука особливо яскравими, багатограними є концепти історичної та культурної свідомості народу, які мають глибинний зв’язок із народними традиціями та звичаями. Концепт-символ є засобом вільного змістоутворення в свідомості автора і реципієнта [8, с. 94]. А відтак творчість письменника має надзвичайно багату концептуальну символіку. Адже слова-концепти містять у собі етнокультурні, етнографічні, етноісторичні, етнофілософські, етнопсихологічні аспекти, і, відповідно, стали народними символами.

Ракурс художнього пізнання світу митцем, безперечно, оригінальний.

Романний триптих Р. Іваничука “Вогненні стовпи”, на думку Л. Копейцевої, – яскравий приклад того, як митець майстерно, послуговуючись своєрідними художніми засобами (...риси-деталі, символіка, елементи кінематографізму) [5, с. 8], створює інтерпретаційне поле, яке максимально наближене до реципієнта.

Про використання символів-концептів у власному художньому дискурсі писав митець: „Для кожного твору я знаходив відповідну часову символіку – і не для заправки, не для „оживлення”, а в найглибшій природі тогочасного суспільного буття...” [3, с. 23].

Універсальними, самотніми конструентами є образи зі значним смисловим, текстотвірним потенціалом, які Р. Іваничук виносить у заголовок твору, назв книги: Переддуння, Рев оленів на розвідні, Вогненні стовпи, Космацький гердан, Мальви. Доречі лексема „мальви” стає лейтмотивною, впродовж розгортання подій у творі” [7, с. 68].

Р. Іваничук органічно включає в сюжетну канву назви птахів (шуліка), тварин (верблюд), які набули ознак образу, концепту в українському світобаченні та народній культурі; дерев (плющ, лозина), будівлі, явищ природи: *мужнє дерево, що витримує суховії, спрагу і безжалісне палюче сонце* [2, с. 5]; *плющ, якому природа присудила повзати по землі, непомітно всмоктувався в пори дерева, хитро снувався тоненькими жилами по стовбуру до самого верховіття, день у день висмоктував соки, поки в’явся мацальцями в коріння. А тоді запишався, забував, розпустивши листя по чужих гілках. Та не сідають на нього ні бджоли, ні метелики, ба навіть сарана не їсть його. Цупкий і ядучий. Він зеленіє, поки струхлявіє коріння старого дерева, роз’їдене плющем, доки воно завалиться і вкряє паразита своєю порохнею...* [2, с. 7].

Наскрізними у фольклорі, міфопоетичній свідомості письменника є символи „батьківський поріг”, „хата”, „дорога”, явища природи: *На східному обрії вибухли два возненні стовпи... виростали й дивували світ небувалим двоїнням, а завмерло заметене снігами село в напруженій тиші перед боєм* [4, с. 315]; *Іван і Марія спостерігали, як два сонця на небосхилі готуються до двобою... три*

постаті, освітлені двома вогненними стовпами, і один з них, міражний, чорнів, ніби на нього падала тінь обеліска [4, с. 326].

Вмотивованим у романах митця є концепт „дорога”. Особливо важливу роль відіграє тісний зв'язок мотиву зустрічі з образом дороги: *це колючий степ по бахчисарайській дорозі; наїжений злий степ, курна дорога, втоптана возами, копитами й ногами, шлях* [2, с. 111]. Дорога – переважне місце випадкових зустрічей. Дослідник творчості Р. Іваничука писав, що „на дорозі перетинаються в одній часовій і просторовій точці просторові і часові шляхи розгортання різних людей – представників всіх станів, майна, віросповідань, національностей, віків” [7, с. 53].

І дійсно, спостерігаємо, що на дорозі поєднуються просторові й часові ряди людських дол, ускладнюючись соціальними дистанціями, які в цьому хронотопі долаються. У центрі подій час вливається в простір і сприяє метафоризації дороги: для Мирона (образ письменника) його шлях боротьби – це бути в літературі: *...тільки на її полі готовий покласти голову за Україну* [4, с. 163]; *Я ж підніму зброю мислі, чей же є різні види оружжя:езопівська мова, аналогії, підтексти* [4, с. 258]. Натомість актуалізуються накреслена головним героєм мета, яка слугує вектором поступу дорогою життя: *...Хто може знати, що то за остання мить, якої насправді не існує: життя пливе до неї і при ній спинається, і хто визначить стан людини в тому останньому пліні...* [4, с. 406].

На думку Ю. Лотмана, лінійний простір стає зручною художньою мовою для моделювання темпоральних категорій („життєвий шлях”, „дорога” як засіб розгортання характеру у часі)” [6, с. 255]. Багатоскладова структура хронотопу дороги дає можливість трактувати цей образ як певний комплекс, у даному випадку – хронотопний комплекс. До того ж, параметр руху привносить ще один важливий елемент – спрямованість, рух до певної мети.

Р. Іваничук пише про шлях, опираючись на міфологічну і релігійну традиції. Головним параметром у категорії простору автор вважає рух як реальний, так і метафоричний. Дослідник описує шлях як рух до сакралізованого центру простору в міфопоетичній і релігійній моделях світу, як рух, що має свій початок і свій кінець, тобто „протилежний початку локусу тому відношенню, що він завжди – ціль руху, його явний чи таємний стимул” [7, с. 259].

Дорога в „Вогнених стовпах” наповнюється глибоким художньо-філософським смислом, коли з реальної дороги головного героя переростає в метафоричну тему дороги як особисту тему творчості письменника: *І ми вийшли на битву, щоб прокласти Дорогу Волі* [4, с.288]; *Нині треба писати прямим текстом про те, що пережив народ, щоб наші нащадки не подумали колись, бува, що вільна Україна народилася, немов Афродита з морської піни...* [4, с. 494].

Отже, концепт-символ дороги у творчості Р. Іваничука твориться двома способами: експліцитним і метонімічно-імпліцитним. У першому випадку просторовий образ дороги безпосередньо позначається лексичними інваріантами дорога, шлях, а також семантично-стилістичними варіантами – путь, стежка; а у другому випадку його можна відтворити із різних метонімічних образів, які мають відношення до дороги, руху, тобто зовнішній прояв руху дорогою є водночас відображенням руху шляхом внутрішнім, духовним.

У світобаченні письменника наскрізним є концепт „хата” – символ надійного родинного затишку, миру й достатку, оберіг від усіх життєвих нещасть і небезпек. Простежемо, чим є хата для персонажів роману „Вогненні стовпи”. Для письменника Андрія Чайковського (персонаж роману „Вогненні стовпи”) – це „викоханий будиночок, „палацик” на Адамівці, *де так часто збирався на серйозні й веселі розмови старші люди* [4, с. 18]. Для Мирона хата – рідний дім, хатній дух ударяє йому в обличчя і для нього *кращого духу на світі немає* [4, с. 231]; для Шполи – казенний дим-сиротинець *обгороджений високим парканом – где кусок хлеба, там дом родной* [4, с. 270].

Хата, її побут (для Ганни – героїні „Вогнених стовпів”) є поезію гуцульського життя: *убранство Ганниної домівки більше цікавило його (генерала Едварда), ніж власні згадки, він вряда-годи замовкав, подовгу приглядався до високої піраміди писанок на креденсі і ніяк не міг збагнути, чому ці люди так вшторно розмальовують звичайні курячі яйця... А для чого служать масивні підсвічники з дармовисами, порозставлювані на полицях і комодах, чому сволоки оздоблені хрестами, адже це проста хата — не церква і не музей... Та найбільше його дивувала висока, аж під стелю, гора вишиваних подушок на постелі: Едвард намагався збагнути, навіщо їх самотній*

жінці (Ганні) аж стільки. Ганна ж дає відповідь: *А на цих подушках, як би вам сказати, вишите таємне письмо* [4, с. 270].

Письменник переосмислює біблійну легенду, зображуючи вогненні стовпи, що виходять з крайнеба, а не з небес, тим самим підкреслюючи зв'язок цього дива із земним життям, людством та життєвими перипетіями.

У контексті смислового навантаження є образ вогнених стовпів, які є символом незнищеності людської віри, надії, духовності, продовження кращого життя: *...Вогненні стовпи виростили й дивували світ небувалим двоїнням, а заметене снігами село замерло в напруженій тиші перед боєм* [4, с. 315]. Вони також є втіленням прагнення людини до свободи, звільнення від соціального та національного поневолення. Це право на свободу, наголошує автор, потрібно відстояти, завоювати.

У своїй творчості Р. Іванчук активно використовує концептуальні, етнокультурні, етнографічні, етноісторичні образи-символи, які допомагають реципієнту краще усвідомити, сприйняти і зрозуміти спрямовані до нього інтенції. Саме ці концепти стають основним структурним компонентом презентованої моделі художнього світу письменника і забезпечують саме існування цієї моделі в її філософському вимірі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бічуга Н. Горіння й не згорання: [Творчість Р. Іванчука] / Н. Бічуга // Дзвін. – 2004. – С. 41-45.
2. Іванчук Р. Мальви (яничари). Орда [Текст] : романи / Р. Іванчук. – Харків : Євроекспрес, 2000. – 416 с.
3. Іванчук Р. Благослови, душе моя, Господа... / Р. Іванчук. – Львів : Каменяр, 1993. – 114 с.
4. Іванчук Р. Вогненні стовпи: тетралогія / Р. Іванчук. – Харків: Фоліо, 2013. – 507 с.
5. Копейцева Л. Конструенти психологізму у романі Р. Іванчука „Вогненні стовпи” / Л. Копейцева // Художні модули хронотопу в культурно-мистецькому дискурсі: / Наукові записки. – Випуск 148. – Серія: Філологічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2016. – С. 113-118.
6. Лотман Ю. Анализ поэтического текста / Ю. Лотман. – М.: Искусство, 1970. – 237 с.
7. Мельник О. Роман Іванчук: Не вірте, коли кажу, що написано останній роман... [Укр. письменнику Р. Іванчуку – 80 років] / О. Мельник // Упоряд. кур'єр. – 2009. – №101. – С. 56-63.
8. Хомчак Е. Символ как способ свободного смыслообразования в сознании реципиента (на материале текстов И.А. Гончарова) / Сборник научных докладов «Филология и культурология. Научные предложения» (27.02.2015 – 28.02. 2015) – Варшава: «Diamond trading tour», 2015. – С. 94-95.

Копейцева Л.П., Міц К.С.

*Мелітопольський державний педагогічний
Університет імені Богдана Хмельницького*

ЧАСОПРОСТОРОВІ МОДЕЛІ У РОМАНІСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ І. ФРАНКА (ЗА РОМАНАМИ “ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ” ТА “ПЕТРІЙ І ДОВБУЩУКИ”)

У другій половині XIX століття, для якого характерним було інтенсивне становлення української національної літератури, помітне місце займала постать І. Франка, який належав до когорти найбільш монументальних, „знакових” постатей [2, с. 17].

Вагомим внеском у системний аналіз художніх творів І. Франка є праці Т. Гундорової, А. Швець; до проблем світоглядно-філософських аспектів прози митця звернувся М. Гуняк. Окремі спостереження над психологічною майстерністю Франка-прозаїка містяться у статтях Л. Бондар, Ж. Букетової, Р. Гром'яка, І. Денисюка, М. Ільницького, М. Рудницького та ін.

Дослідженню часопросторової організації художнього тексту, романістики митця, різних її аспектів українські науковці присвятили цілу низку праць літературознавчого й літературно-критичного характеру: Б. Кир'ячук, А. Ковальчук, Л. Копейцева, М. Ткачук, Н. Тодчук.